

A TÁRSADALMI POZICIONÁLÁS MINT A BESZÉLGETÉS SZERVEZÉSÉNEK ESZKÖZE ÉS MINT A TÉNYÁBRÁZOLÁS ESZKÖZE RENDŐRSÉGI KIHALLGATÁSOKBAN

SAJGÁL MÓNIKA

Az itt bemutatni kívánt kutatás egyike a Miskolci Egyetemen folytatott alkalmazott nyelvészeti kutatásoknak, ill. részét képezi az OM által támogatott FKFP–0653/2000. nyilvántartási számú, Nyelvhasználat a jogi eljárásban. Nyelvi átfordítás és ténykonstitúció a jogi tényállás megállapításának folyamatában című interdiszciplináris kutatásnak. Ez a kutatási program a jogi nyelv sajátosságait vizsgálja egyrészt rögzített hangdokumentumok (kihallgatások és bírósági tárgyalások), másrészt írásos dokumentumok (jegyzőkönyvek, ítéletek, határozatok) nyelvi anyagán. Vizsgálja a szóbeli kommunikáció egyes szakaszait, a szakaszokat összekötő átfordításokat, és az eljárás végeredményeként rögzített szöveget, mint a diskurzus és a narratíva hivatalos összefoglalását.

1. A kutatás tárgya

A fent említett kutatáson belül ill. készülő doktori disszertációmban, amelyet a Debreceni Egyetem Nyelvtudományi Doktori Iskolájának Német Nyelvészeti Alprogramján belül 2007-ben kívánok benyújtani, és amelynek címe „Soziale Positionierung als gesprächsorganisatorisches Mittel und als Mittel der Sachverhaltsdarstellung in polizeilichen Vernehmungen”, a büntetőeljárás nyomozati szakaszának szóbeli kommunikációjára koncentrálok. Rendőrségi tanúkihallgatásokban és gyanúsítottak kihallgatásaiban vizsgálom, hogyan befolyásolja a társadalmi pozicionálás mint verbális cselekvés az intézményes kommunikáció e beszélgetéstípusának létrejöttét. Egyrészt arra a kérdésre keresek választ, hogy milyen interakcióstrukturáló implikációi vannak a beszélgetésen belül a társadalmi pozicionálásnak és ezek hogyan járulnak hozzá a kihallgatásoknak a hétköznapi beszélgetéstípusoktól eltérő strukturális szerkesztettségéhez; másrészt kutatásaim középpontjában áll a következő kérdések megválaszolása: Milyen szerepet játszik a társadalmi pozicionálás az események és tények ábrázolásában, mely egyéni, érdekérvényesítő nyelvi mechanizmusok formálják a tényábrázolást, milyen hatása van különösképpen a társadalmi pozicionálásnak mint retorikai eszköznek bizonyos tények relevánssá tételében, a tényállás módosításában ill. megváltoztatásában? A jogi tény megállapítása ugyanis történetmondáson, sok esetben különböző perspektívából elmesélt történeteken keresztül történik. Ezek a történetek, mint ahogy már Hoffmann (1995: 11-14) is utal rá, függenek a beszélgetőpartnerek stratégiai céljaitól,

érdeüktől, tudásuktól, történetmondási képességüktől stb. Ezen kívül Rehbein (1995: 253) is a jogi kommunikáció alapvető problémájának tartja azt a kérdést, hogyan tudnak a laikusok hétköznapi cselekvési leírásai a valóság elvesztése nélkül jogilag releváns tényekké, fogalmakká transzformálódni.

Könnyen belátható tehát a következő kérdések fontossága:

Milyen verbális eszközökkel történik a szubjektívan átélt valóság ábrázolása a jogi eljárás során? Hogyan tudják a beszélgetőpartnerek (pl. egy kihallgatás során a tanú, vagy a gyanúsított) azokat a tényeket relevánssá tenni, amelyeket ők, mint valóság élnek meg? Egy adott tény relevánssá tétele ugyanis véleményem szerint befolyásolja a beszélgetés szerveződését, kimenetelét, így a rendőrségi kihallgatás végén készített átiratot, és ennek következtében az egész jogi eljárás kimenetelét. Kulcsfontosságú kérdés tehát, hogy egy kihallgatás során a kihallgatott melyik történetet tudja érvényesíteni.

Melyek azok a nyelvi interaktív aktivitások, amelyekkel a beszélgetőpartnerek egymás verbális cselekvési lehetőségeit befolyásolják, ill. a verbális cselekvés feltételeit kontrollálni próbálják? Hogyan tudják a beszélgetőpartnerek a saját cselekvési területüket bővíteni ill. beszélgetőpartnerük érdekérvényesítő képességét korlátozni?

Jelen kutatás a nyelvtudományon belül elsősorban a szociolingvisztika tárgykörében járhat jelentős eredményekkel. Az utóbbi években nemzetközi és magyar nyelvészeti kutatócsoportok kiemelt figyelemmel fordultak a társadalmi kategorizálás (Sacks 1967, 1992; Hausendorf 2000; Iványi – Kertész – Marincz – Máté 2003) és pozicionálás (Wolf 1999; Bamberg 1997, 2004; Korobov 2001; Lucius-Hoene – Deppermann 2004; Bora – Hausendorf 2004) problémaköre felé.

Nem elhanyagolható tény azonban, hogy jelen kutatás – interdiszciplináris jellegéből adódóan a kriminalisztika számára is új eredményeket hozhat. Elsősorban azért, mert a jogi intézmények szóbeli nyelvhasználatának kvalitatív kutatása hiányt pótló a jog és nyelv kapcsolatát vizsgáló magyar és nemzetközi szakirodalomban (Behr 2002; Meuser Lösscher 2002). Reményeim szerint a kutatás eredményei alapján olyan gyakorlati tanácsok fogalmazhatók meg, amelyek hasznosan egészíthetik ki a rendőrségi kihallgatásokon kötelezően követendő kihallgatási taktikákat (Illár 1993: 204).

2. Adatok, módszertan és elméleti háttér

Az empirikus kutatás alapját 28, körülbelül egyórányi rendőrségi kihallgatás képezi, amelyeket 2000-2001-ig a Miskolci Rendőrfőkapitányságon hangfelvétel formájában rögzítettünk, továbbá a beszélgetés résztvevőivel készített mélyinterjúk és az írásbeli átiratok. A hangfelvételek transzkripciója a GAT (Gesprächsanalytisches Transkriptionssystem; Selting et al. 1998) jelölési konvencióit követi. A nyelvi adatokat az etnometodológiai konverzációelemzés

módszerével értékelem ki. Jelen írás keretein belül nem kívánom a módszert részletesen ismertetni, magyar nyelven részletes betekintést találunk Iványi összefoglaló munkájában (Iványi: 2001). A módszert tekintve csak két fontos dolgot kívánok kiemelni. Jelen kutatás egy beszélt-nyelvi kvalitatív empirikus kutatás, célja induktív elméletalkotás, minden nyelvészeti kategóriát a nyelvi adatok alapján rekonstruálunk. Az elemzés során a szekvencialitás elvét (Deppermann: 2001) követjük, tehát sorról-sorra haladva írjuk le a beszélgetések általános szerkesztési elvét.

A dolgozat elméleti hátterét a társadalmi pozicionálás koncepciója adja, amely az utóbbi években a nemzetközi nyelvészeti szakirodalomban egyre inkább a figyelem középpontjába került. A társadalmi pozicionálást egyrészt vizsgálhatjuk, mint a narratív identitás empirikus kutatásának eszközét (Bamberg 1997, 2004). Ebben az értelemben a pozicionálások olyan nyelvi aktivitások, amelyekkel a beszélgetőpartnerek magukat és egymást társadalmilag meghatározható személyekké teszik, amelyekkel a beszélgetés során értésükre adjuk beszélgetőpartnerünknek, hogy hogyan szeretnénk láttatni magunkat. Másrészt a társadalmi pozicionálást felfoghatjuk olyan nyelvi aktivitásokként is, amelyekkel a beszélgetőpartnerek bizonyos társadalmi kategóriákat, tulajdonságokat rendelnek magukhoz és másokhoz azért, hogy befolyásolják egymás cselekvési lehetőségeit (Wolf 1999). A pozicionálási törekvéseknek két típusa van: önpozicionálás és külkezdeményezéssel történő pozicionálás. Fontos megemlíteni, hogy a társadalmi pozicionálásokhoz nem tudunk hozzárendelni egy bizonyos beszédaktust, mert minden verbális cselekvés kifejezhet társadalmi pozicionálást. Ezen kívül a társadalmi pozicionálás természetéhez tartozik, hogy elválaszthatatlan az interakció szekvenciájának kontextusától.

3. A kutatás jelenlegi és várható eredményei

A kutatás során az elemző munka három lépésben történik. Először a szekvenciális elemzés módszerét követve sorról-sorra haladva írjuk le a beszélgetések általános szerkesztési elveit, majd ezt követően olyan helyeket keresünk a beszélgetésekben, ahol a kontextusból kiolvasható és nyelvi kifejező eszközökkel leírható pozicionálási törekvéseket találunk. Az eddigi vizsgálatok alapján ezek a következők lehetnek: lexikai hozzárendelés, lexikai utalás, figyelmeztetés, felszólítás, külkezdeményezéssel történő beszédlépésváltás, félbeszakítás, ismétlés, összefoglalás, parafrázálás. Harmadik lépésben összefüggést kell keresnünk a verbális cselekvési lehetőségek korlátozása és a pozicionálási törekvések között. Olyan egyértelmű helyeket kell keresni a szövegben, ahol a beszélgetőpartnerek lezárják egymás cselekvési lehetőségeit, majd meg kell néznünk, hogy ezek milyen összefüggésben vannak a már feltárt pozicionálási törekvésekkel. Az eddigi elemzések ismeretében a társadalmi pozicionálásról elmondható, hogy általában jellemző rá egyfajta dinamika; a

hétköznapi kommunikáció során használt társadalmi kategóriák folyamatos változásnak vannak kitéve, viszont a rendőrségi kihallgatásokban – habár nagyon sok lokális identitás olvasható ki – csak a kihallgató tiszt által a tanúra vagy a gyanúsítottra „rápozicionált” szerep releváns a beszélgetésben. A kihallgató pozicionálási törekvéseinek célja elsődlegesen az aszimmetrikus szerepelosztás, amely két szempontból is korlátozza a kihallgatott cselekvési körét. Egyrészt, mert a társalgási szabályok nem egyformán hozzáférhetők a beszélgetőpartnerek számára, az alacsonyabb státus pl. gátolja a műveletekhez való hozzáférést (pl. a kihallgatottnak nincs joga a félbeszakításhoz, az új téma bevezetéséhez). Másrészt, mert az aszimmetrikus szerepelosztás a beszélgetést szomszédsági párokra, kérdés-válasz párszekvenciákra szűkíti. A kihallgató így korlátozni tudja a kihallgatott mozgásterét, hogy az ne állhasson elő a kontextus részleteivel. A tanúkat ugyanis hiteltelenné teszi, ha nem tudnak egy szóban tömören válaszolni, ha megfosztják őket a kontextustól.

A társadalmi pozicionálás szisztematikus beszélgetésretorikai vizsgálata a jövőben a nyelvi kifejezőeszközök és retorikai eszközök azonosításán kívül további kutatásokkal egészül ki, amelyek a következő kérdésekre irányulnak:

Milyen beszélgetésstrukturáló implikációi vannak a társadalmi pozicionálásnak? Hogyan befolyásolják ezek az intézményspecifikus dialógustípusok szerkezetét?

Hogyan befolyásolja a pozicionálási törekvések sikere vagy sikertelensége a kihallgatás egészét, a jogi eljárás során a ténykonstitúciót?

Irodalom

- Bamberg, M. 1997: „Positioning between structure and performance”, *Journal of Narrative and Life History* 7: 335-342.
- Bamberg, M. 2004: „Narrative discourse and identities”, in Meister, J.C. – Kindt, T. Schermus, W. Stein, M. (eds.): *Narratology Beyond Literary Criticism*, Berlin – New York; De Gruyter, 213-237.
- Behr, R. 2002: „Lebenswelt Polizeier. Ein ethnografischer Zugang zur Berufsidentität von Polizeibeamten”, *Forum. Qualitative Sozialforschung (On-line Journal)*, 3 (1) (<http://www.qualitative-research.net/fqs-texte/1-02/1-02behr-d.htm>)
- Bora, A. – Hausendorf, H. 2004: „PARADYS. Participation and the Dynamics of Social Positioning. Final Report to the European Commission” (http://www.uni-bielefeld.de/iwt/paradys/Final_Report_PARADYS.pdf)
- Deppermann, A. 2001: *Gespräche analysieren. Eine Einführung in konversationsanalytische Methoden*, Opladen: Leske+Budrich

- Hausendorf, H. 2000: *Zugehörigkeit durch Sprache. Eine linguistische Studie am Beispiel der deutschen Wiedervereinigung*, Tübingen: Niemeyer
- Hoffmann, L. 1995: „Einleitung: Recht–Sprache–Diskurs”, in Hoffmann, L. (ed.): *Rechtsdiskurse (Untersuchungen zur Kommunikation in Gerichtsverfahren)*, Tübingen: Narr, 9-23.
- Illár, Sándor (szerk.) 1993: *Krimináltaktika (Jegyzet a Rendőrtiszti Főiskola hallgatói részére)*, Rendőrtiszti Főiskola
- Iványi, Zsuzsanna 2001: „A nyelvészeti konverzációelemzés”, *Magyar Nyelvőr* 125, 74-93.
- Iványi, Zsuzsanna – Kertész, András – Marinecz, Kornélia – Máté Nóra 2003: „A társadalmi kategorizálás grammatikája és pragmatikája”, *Modern Filológiai Közlemények* V/1: 5-24.
- Korobov, N. 2001: „Reconciling theory with method: from conversation analysis and critical discourse analysis to positioning analysis”, *Forum. Qualitative Social Research (On-line Journal)*, 2 (3) (<http://www.qualitative-research.net/fqs/fqs-eng.htm>)
- Lucius-Hoene, G. Deppermann, A. 2004: „Narrative Identität und Positionierung”, *Gesprächsforschung Online-Zeitschrift zur verbalen Interaktion* 5, 166-183. (<http://www.gespraechsforschung-ozs.de>)
- Meuser, M. Löschper, G. 2002: „Einleitung: Qualitative Forschung in der Kriminologie”, *Forum. Qualitative Sozialforschung (On-line Journal)* 3 (1) (<http://www.qualitative-research.net/fqs-texte/1-02/1-02/1-02hrsg-d.htm>.)
- Rehbein, J. 1995: „Mündliche Schriftlichkeit. Versionen einer Körperverletzung in einer Berufungsverhandlung”, in Hoffmann, L. (Hg.): *Rechtsdiskurse (Untersuchungen zur Kommunikation in Gerichtsverfahren)*, Tübingen: Narr, 251-325.
- Sacks, H. 1967: „The search for help: no one to turn to”, in Shneidman, E. S. (ed.): *Essays in Self-Destruction*, New York: Science House, 203-223.
- Sacks, H. 1992: *Lectures on conversation* (ed. by Gail Jefferson), Oxford: Blackwell
- Selting, M. et al. 1998: „Gesprächsanalytisches Transkriptionssystem (GAT)”, *Linguistische Berichte* 173: 91-122.
- Wolf, R. 1999: „Soziale Positionierung im Gespräch”, *Deutsche Sprache* 1: 69-95.